
BOEKEN**Jef Turf**

Luc Vanneste, *RUST. Over de verhouding tussen Eros en Thanatos in de westerse cultuur.*
Leuven, Acco

Met het boek van Luc Vanneste komt een nieuw werk het aantal publicaties verrijken dat geïnspireerd wordt door de fenomenologische school die in Gent actief is rond prof. Rudolf Boehm en het tijdschrift *Kritiek*. Na Willy Coolsaet, Lode Frederickx en uiteraard Rudolf Boehm zelf, groeit dit gezamenlijk oeuvre langzamerhand tot een merkwaardig geheel dat de ambitie heeft een grondige kritiek te leveren op de grondslagen van onze tijd.

Het boek van Luc Vanneste samenvatten is onbegonnen werk. Het is geen rechtlijnig verhaal over welomlijnde paden. Het is veeleer een aarzelend slenteren langs de marktkraampjes van onze cultuur en onze filosofie, heen en weer dreuntelen, de voorgestelde waren voorzichtig in de hand nemen, keurend bekijken en vergelijken met het aanbod van de andere kraampjes. Wanneer men uiteindelijk vermoed de markt verlaat, heeft men veel gezien en veel geleerd over het aanbod, maar de boodschappentas is quasi leeg gebleven. Maar het weinige dat er in zit, is dan wel essentieel. De auteur gaat op zoek naar de uiteindelijke beweegredenen van de mens in onze cultuur, en vindt als grote drijfkracht het zoeken naar rust, noem het zekerheid, alwetendheid, volmaaktheid, goddelijkheid of doodsdrijf. Maar precies die drift naar rust drijft de mens naar het tegenovergestelde, naar een rusteloze actiedwang, een blind activisme. Het probleem is niet dat de mens rust nastreeft of zich wil engageren, echter wel wanneer hij tracht het ene door het andere te bereiken. In onze westerse cultuur loopt het fout omdat door het blinde activisme het streven naar evenwicht uitmondt in zelfvernietiging.

Tijdens zijn zoektocht naar de wortels van wat ons beweegt tot handelen of niet handelen, regisseert en leidt Luc Vanneste een debat tussen de reuzen van ons westers denken.

Eerst voeren Freud en Sartre er het hoge woord. Daarbij wordt het Freudiaanse duo levensdrift-doodsdrift opnieuw geformuleerd in termen van engagement en rust. Sartre oefent wel kritiek uit op het Freudiaans determinisme vanuit zijn conceptie van de vrijheid als absolute waarde, maar Vanneste ontdekt dat zij beiden akkoord gaan over de vaststelling dat het verleden én vrijheid én noodlot is. Zowel het absolute determinisme van Freud als de absolute vrijheid van Sartre zijn niet vol te houden. Luc Vanneste leidt uit zijn lectuur van beide auteurs af dat de ene noch de andere zo extreem is als ze zelf willen laten geloven.

Freud laat wel degelijk ruimte voor het begrip toekomst, voor de vrijheid. Sartre wordt wel degelijk gedwongen de absoluutheid van zijn vrijheid te beperken door met het verleden rekening te houden. (p. 110)

Op zoek naar een beter inzicht in de drijfveren van het menselijk handelen komt Vanneste terecht bij Merleau-Ponty, Illich, Gorz, Lasch, Achterhuis, Foucault, Arendt en Van den Berg, waarbij hij telkens kritisch vanuit verschillende gezichtspunten hun bijdrage onderzoekt in relatie tot het centrale thema van zijn werk : zin en onzin, vrijheid en beperktheid van de menselijke activiteit. Uiteraard komt daarbij Karl Marx om de hoek kijken, maar ook bij hem vindt men een fundamentele tegenstrijdigheid, waaruit hij nooit wist te ontsnappen en die nawerkt tot in onze dagdageelijkse besommeringen in 1990.

Wat volgens Marx de mens kenmerkt, is de doelbewuste activiteit. In het kapitalisme wordt de nadruk gelegd op de activiteit ten koste van het doelbewustzijn. Marx wil echter die vervreemding niet herstellen door opnieuw het doelbewuste van de activiteit te herstellen, wat men zou kunnen verwachten. In plaats daarvan streeft hij een gehumaniseerde vervreemding na.

Op die manier blijft Marx in een reformisme steken : hij wil de scherpe kanten van het kapitalisme afvlijen, maar pleit niet voor een grondige hervorming. Marx doorziet daardoor niet welke prijs voor zijn rijk van de vrijheid moet betaald worden. (p. 131)

Vanneste is van mening dat de historische context van Marx' denken verklaart waarom hij geen reden had om te betwijfelen dat ongebreidelde groei van de productie redding zou brengen.

Marx' redenering leidt tot een pleidooi voor de tijdelijke onderschikking van de individuele en onmiddellijke belangen van de arbeiders aan de ontwikkeling van het productie-apparaat, noodzakelijke voorwaarde

voor het socialisme. Maar het tijdelijke wordt bestendig omwille van de eindeloosheid van de groei, als principe.

Met behulp van dit mechanisme verklaart Vanneste de ontarding van de pogingen tot opbouw van een socialistische samenleving (in verband hiermee spreekt hij van verschrikkelijke misdaden), waarbij hele generaties worden opgeofferd voor een voorgespiegelde schitterende toekomst.

[Men kan hierbij bedenken dat ditzelfde mechanisme vandaag weer gehanteerd wordt in Gorbatsjov's perestrojka : alle energie moet gezet worden op de ontwikkeling van de productiemiddelen -het inhalen van de achterstand op de westerse technologie- om later het socialisme te kunnen opbouwen - JT]

De auteur stelt vast dat het voor westerse denkers onvoorstelbaar moeilijk schijnt te zijn, ook voor hen die een consequente kritiek maken van de ongeremde productivistische groei, om zich los te maken van het activisme met zijn niet te verwezenlijken eeuwigheidsambities, en om de beperktheid als een kenmerkende kwaliteit van de mensen en hun samenleving te ervaren.

Misschien kan de nieuwe generatie daar wel een aanvang mee maken, want

per slot van rekening hoor ik bij de generatie zonder toekomst : de generatie zonder werk, de generatie die met de neus gedrukt wordt op de puinhoop die de westerse technologie en levensstijl "gecreëerd" heeft. Is dat mijn trieste troef ? Ik weet het niet. (p. 161)

Luc Vanneste maakt een keuze, nadat hij uitvoerig rondgedoold heeft tussen de opvattingen van moderne denkers over zijn en onzijn van het menselijk leven. Zijn keuze gaat niet tussen rust of onrust, tussen leven of dood, tussen vrijheid of gedetermineerdheid, maar

Een bestaan met rust en onrust, zonder dat beide in een synthese samenvallen is mogelijk. Het komt er op aan het extreme van de ambities af te zwakken.

Mijn keuze is tenslotte ook nog politiek. Zij verwerpt een maatschappelijk stelsel dat de mensen er toe aanzet oninneembare luchtkastelen te bouwen. Daardoor worden zij immers onderworpen aan de loutere functioneringswijze van het stelsel. De reductie tot alleen maar arbeid (...) staat in dienst van een systeem dat gekenmerkt wordt door ongebreidelde groei, grootschaligheid, onvoorwaardelijke ontwikkeling van de technologie...

Het almachtsideaal verbergt (politieke) onmondigheid, het onvermogen tot (politiek) handelen. Daartegenover kies ik voor een maatschappij die beperktheden, fouten aanvaardt. Het is een politieke keuze voor een maatschappij die niet kost wat kost rust wil, dit wil zeggen door agressie, door het snoeren van de mond. Het is een politieke keuze voor dialoog, voor democratie. (p. 192)

Tot slot noemt de auteur zelfs de macht van het systeem een illusie:

Het systeem draagt op verschillende manieren de dood in zich : ondanks de ambitie van een eindeloze groei zijn grondstoffen en milieu zo eindig dat de groei alleen maar kan doorgaan tot een catastrofe haar uiteindelijk tot staan brengt. Het militair apparaat is intrinsiek met het systeem verweven, maar het is ook permanent een zwaard van Damocles. Vroeg of laat moet het omlaag vallen. De afhankelijkheid van de techniek wordt zo groot dat de kleinste storing enorme gevolgen moet hebben, met alle dodelijke gevolgen vandien. De honger en ellende in de derde wereld zijn noch min noch meer bestaansvoorwaarde voor het systeem. Etc. Etc. De keuze voor totale rust is op zich een quasi dood-zijn. Maar zoals zij zich voor het ogenblik realiseert, zal zij uiteindelijk werkelijk eindigen met de dood. (p. 192)

Terloops weze opgemerkt dat met «de kleinste storing die enorme gevolgen kan hebben», Vanneste ook in de maatschappelijke wereld zijdelings de problematiek aanraakt die zich vandaag in de moderne wetenschap tot modeverschijnsel heeft ontwikkeld : de infinitesimale verandering die een catastrofale uitwerking kan hebben, wat een frontale aanval inhoudt op het determinisme in de natuurkunde, waar we kunnen inkomen, maar waarachter zich een hele stoet van obscurantistische jongleurs beweegt die weer de hoop koesteren dat hun oeroude mystiek opnieuw brandstof zal krijgen.

Vanneste laat uiteraard weinig ruimte voor zulke interpretaties door de keuze voor een herstel van de doelgerichtheid.

Twee kritische noten om te besluiten. Op p. 157 wordt de quantumtheorie een stap naar de relativiteitstheorie, die op haar beurt de atoom-bom mogelijk maakte, genoemd. Deze chronologie klopt niet.

In een beschouwing van Van den Berg over de relatie tussen pijngevoeligheid en vereenzaming, wordt een Amerikaans duikbootofficier ten tonele gevoerd die hevige rugpijnen krijgt wegens het verdringen van zijn vijandige gevoelens ten opzichte van zijn commandant.

Dit soort voorbeelden werkt bijzonder weinig overtuigend. Ik vermoed dat er in onze onmiddellijke, dagdagelijkse omgeving heel wat betere voorbeelden gevonden kunnen worden.

Men zou deze kritische opmerking kunnen veralgemenen. Wat ontbreekt voor een werkelijk overtuigende illustratie van de vooropgezette thesis, zijn voorbeelden uit de hedendaagse sociologische studies. Zo zou men heel wat inzicht kunnen verwerven in de realiteit van arbeid en vrije tijd door de sociologische studie van belangrijke bevolkingsgroepen die in het westen het punt hebben bereikt waar zij, vrijgemaakt van de vervreemdende arbeid, naar believen hun activiteiten kunnen kiezen.

Het ontbreken van de link tussen academische werken en de concrete situaties schijnt mij een tamelijk algemeen verschijnsel te zijn. Ik heb het hier niet direct over de tekst van Luc Vanneste, maar wel over een gebeurtenis die ik meemaakte in de periode dat ik zijn boek aan het lezen was. In het Gentse gerechtshof werd een proces gevoerd tegen een jonge man die zijn opvoedster, een tirannieke vrouw, had gedood. Voor hem bleek er geen toekomst te zijn zonder dat hij eerst had afgerekend met zijn fixatie uit het verleden. Ik heb met aandacht geluisterd naar het verslag van de psychiater, wiens naam professor is, en ik heb vastgesteld dat er van de hele thematiek die door Vanneste behandeld wordt met zijn bespreking van Freud en Sartre, geen enkele glimp is doorgedrongen in de "analyse" van de gerechtelijke psychiater die een concrete rol te spelen heeft bij de veroordeling van een mens.

Bestaat er dan zoiets als een wetenschap die alleen bedoeld is om academische disputen te voeren? Of om welke andere reden doet men in de praktijk alsof wijsheid niet geschikt is voor dagelijks gebruik?

Maar met deze commentaar wijk ik af van de bespreking van het werk van Luc Vanneste. Zijn boek is geen gemakkelijke lectuur. Hij wil ook geen eenvoudige lineaire oplossingen bieden voor problemen die eeuwenlang vastgecementeerd zitten in onze beschaving, en waarvan men vandaag, zij het aarzelend, begint te vermoeden dat ze aan de basis liggen van de ontarding en de vernieling van de wereld ten gevolge van een losgeslagen technologie- en productie-activisme.

Francis Zelck

L'URSS de Lénine à Gorbatchev,

Collection GRIP-informations,
Brussel, 1989, ± 190p. (575Bf.)
ISBN 2-87291-001-8

Dit collectief werk behandelt in de beste GRIP (Groupe de recherche et d'information sur la paix)-traditie de geschiedenis van de Sovjet-maatschappij. Liefst achttien bijdragen van gerenommeerde auteurs als Jean-Marie Chauvier, Eric Remacle, Gérard Roland, Françoise Nice, e.a. behandelen de geschiedenis, het politiek en economisch systeem, de maatschappij in haar geheel en de recente koerswijziging onder Gorbatsjov in de Sovjet-Unie.

Zij die vertrouwd zijn met de vroegere publicaties van de GRIP weten dat dit collectief altijd op basis van een gedegen documentatie en prangende analyses echte dossiers over de kernproblemen van onze tijd weet samen te stellen. Dat is ook nu weer het geval.

L'URSS de Lénine à Gorbatchev mag gerust een modelvoorbeeld van informatief en problematiserend onderzoek worden genoemd. Geen terrein blijft onbesproken, geen cruciaal element onbehandeld.

In een periode waar de Sovjet-Unie -en haar voormalige satellietlanden- geen dag uit het wereldnieuws weg te branden is, en complexe begrippen als *glasnost* en *perestrojka* een eigen leven zijn gaan leiden, is de nood aan informatie het hoogst. Pas wanneer men de hele sovjetmaatschappij en -geschiedenis overschouwt, kan het besef groeien dat Gorbatsjov niet zomaar uit de lucht is komen vallen. De in den treure aangeklaagde "periode van stagnatie", waaraan de huidige secretaris-generaal van de KPSU en toekomstige president van de Sovjet-Unie in belangrijke mate zijn aanstelling te danken heeft, is immers zeer sterk verweven met een aantal essentiële elementen van de maatschappij. De krachten die Kroetsjov ten val brachten, zijn dezelfde die het grote project van Gorbatsjov dwarsbomen. Zoveel is de laatste maanden wel duidelijk geworden. Even duidelijk is hiermee de ongelofelijke macht van deze krachten ontbloot.

Het getuigt van al te veel simplisme deze krachten te herleiden tot overblijfselen van het stalinisme of tot uitingen van de onvoorstelbare kortzichtigheid van de zogenaamde conservatieve *hard-liners* binnen het apparaat. Hoe is het anders te verklaren dat vooral de *perestrojka* na

meer dan vier jaar blijft steken in het moeras van de grote slogans? Evenmin volstaat het de ontoereikende ontwikkeling op rekening van het isolement van een zogenaamd socialistisch eiland binnen een kapitalistische omgeving te schrijven.

Nu spreekt het vanzelf dat de vijandige bejegening van een niet-kapitalistisch systeem dat systeem fatale klappen kan toebrengen (cf. Nicaragua), en dat de evolutie van om het even welk systeem sterk afhankelijk is van exogene factoren. Dat wil echter geenszins zeggen dat we de ogen moeten sluiten voor de elementen die van binnen uit een nefaste rol hebben gespeeld. Net wat deze interne factoren betreft, verschaft het GRIP-handboek een schat aan informatie.

Een viertal factoren weerhouden onze aandacht.

In de eerste plaats moeten we vaststellen dat de intense verwevenheid, om niet te zeggen samensmelting, van partij en staat de noodzakelijke dynamiek van beide componenten heeft verhinderd. In die mate dat de KP *«entièrement accaparé par la gestion quotidienne des problèmes d'administrations courante, (...) est incapable d'exercer son véritable rôle dirigeant, c'est-à-dire de tracer les grands axes du développement économique, social et politique du pays»* (p.53).

Deze toestand weegt zwaar op de functies van de staat, want *«La présence d'organisations du Parti dans les divisions territoriales de l'Union soviétique assure la soumission au Parti des organes de l'Etat à tous les niveaux de la hiérarchie administrative.»* In de praktijk heeft dit tot gevolg dat *«La plupart des décisions prises par les organes de l'Etat ne sont d'ailleurs que la traduction législative ou réglementaire des résolutions du Comité central ou du Bureau politique du PCUS»* (p.57).

Het is dan ook duidelijk dat het beruchte artikel 6 van de Sovjet-grondwet bij de invoering in 1977 (!) eerder een bestaande toestand legaliseerde, dan dat het een nieuw beleidsprincipe proclameerde. Even duidelijk is de onafwendbare conclusie met betrekking tot de huidige polemiek rond artikel 6: zij raakt de diepste fundamenten van het bestaande politiek bestel.

De vraag of de partij in staat zal zijn haar leidende rol in het politieke debat terug op te nemen, zal bijgevolg in hoge mate afhangen van het verloop van de hoedanook noodzakelijke echtscheiding.

Een tweede factor is nauw verbonden met het bovenstaande. De democratie binnen de partij en hetgeen men de "civiele maatschappij" is gaan noemen, functioneert zeer gebrekkig. De hiërarchische structuur van de partij én dus van de staat, liet weinig ruimte voor kritiek van de basis. De *glasnost* betekent op dat gebied een toe te julchen verbeter-

ring. Wel blijft de vraag bestaan in hoeverre de uitbouw van een presidentieel regime een invloed zal hebben op het democratiseringsproces.

Laten we opnieuw de GRIP aan het woord : «*En 1917, l'Etat soviétique est objectivement un Etat de type nouveau. Il tente d'associer la démocratie de base qu'incarnent les soviets à celle des partis. Mais en quelques mois de guerre civile, le parti bolchevique s'impose comme force unique. Il est censé représenter l'intérêt du plus grand nombre. Il y a donc usurpation et confusion de pouvoirs, au nom d'un idéal selon lequel la justice et les libertés sont déterminées par un critère socio-économique, la suppression de la propriété privée des moyens de production.*» (p.93)

Tegelijk kan men de vraag stellen naar de breedte van het democratiseringsproces : wie zijn de deelnemers ? Volgens Tatiana Zaslavskaja, voorzitter van de Vereniging voor Sociologie en raadgeefster van Gorbatsjov, is de scheidingslijn tussen voor- en tegenstanders niet zo eenduidig als westerse commentatoren wel zouden wensen : «*la perestroïka n'est pas une révolution sociale des ouvriers et paysans contre l'appareil ou les responsables du commerce et des services. Il s'agit plutôt (...) d'une révolution de la partie démocratique radicale de notre société, contre la partie conservatrice et réactionnaire, avec l'engagement grandissant de groupes encore indécis.*» (p.116). Uit deze analyse blijkt eens te meer dat de scheidingslijnen binnen de sovjetmaatschappij niet uitsluitend door sociaal-economische factoren worden bepaald. Evenmin kan de uitslag van de strijd op deze basis worden voorspeld.

Ten derde kunnen we ons afvragen welk lot de *perestroïka* beschoren is. Ook in het Oosten heeft de economie het primaat op de politiek verworven. Indien de economische herstructurering niet snel vruchten begint af te werpen, wordt ook de toekomst van de politieke vernieuwing bedreigd. De invoering van marktmechanismen mag dan al geen vloed tegen het socialisme meer heten (denk aan de talloze verwijzingen naar Lenins NEP), zoals in het boek wordt gesteld, beschikken de hervormers over bijzonder weinig manoeuvreerruimte : «*Seule certitude aujourd'hui: entre néo-libéralisme et conservatisme, la voie est étroite.*» (p.171)

De af te leggen route is lang, smal en bijzonder glibberig. Kan men een compromis uitdokteren tussen de revitalisering van de economie en de belangrijke sociale verworvenheden ? Of is een inlevering van deze laatste net de prijs die de sovjetburgers zullen betalen ? Overigens is het zeer de vraag of de transitie naar een markteconomie veel ruimte zal laten voor het verder zetten van de democratisering. In tegenstelling tot hetgeen «*ceux qui sont touchés par la grâce libérale*» (p.178) veronderstellen, is een liberaal economisch concept nooit rechtstreeks gekoppeld aan een democratisch politiek bestel. Integendeel, de vrees dat het

marktprincipe de mogelijkheden tot contestatie zal wurgen, is reëel. De huidige stagnatie op economisch gebied leidt er trouwens toe dat de meeste economen, tot in de hoogste rangen van het staatsapparaat, hun oplossingen steeds meer in de richting van een zuiver liberale economie situeren.

Eén zaak is zeker: eerst en vooral zullen de bevoorradingsproblemen een oplossing moeten krijgen, vooreer de toekomst van de hervormingen en van de hervormers veilig zal gesteld zijn.

Een vierde probleem, dat met de dag angstwekkender proporties begint aan te nemen, betreft de nationaliteitenkwesies. De lijst met revindicaties van de verschillende volkeren die samen de Sovjet-Unie bevolken, is schier eindeloos. Na in een eerste fase geprofitteerd te hebben van de *glasnost*, die eindelijk toeliet de eisen publiek te maken, vormen de talloze nationalistische groeperingen vandaag de belangrijkste bedreiging van de hervormingsbeweging.

Ook op dit terrein weegt de erfenis van het verleden zwaar. Wat de auteurs omschrijven als "de dubbelzinnigheden van de territoriale autonomie" (p.59) creëerde sinds 1922 een *modus vivendi* tussen het centraal gezag en de verschillende autonome deelrepublieken. Het centrale gezag had veel veíl om de middelpuntvliedende krachten in bedwang te houden, terwijl de lokale machten vooral hun culturele autonomie beschermden door toegevingen op sociaal en economisch vlak. Vandaag blijkt dat evenwicht bruusk verbroken. Economische autonomie heeft immers veel vérgaander gevolgen dan culturele zelfbeschikking.

Toen het recht op zelfbeschikking, inbegrepen het recht op afscheiding, in de opeenvolgende grondwetten van de Sovjet-Unie werd ingeschreven, was het in de praktijk brengen van dat recht wel de laatste mogelijkheid waaraan werd gedacht. Boud omschrijven de auteurs dit recht als «*un artifice juridique destiné à conforter l'unité de l'Etat en dissuadant les peuples de l'Union d'en revendiquer l'exercice*» (p.59).

In een gedurfde schets van de nabije toekomst legt het GRIP-dossier een aantal opties voor. Vertrekkend vanuit de vaststelling dat het toneel vandaag wordt beheerst door de vreedzame confrontatie van drie Europa's: het Europa van 1993, het Europese Huis van Gorbatsjov en het Centrale Europa dat zich losmaakt van het Oosten, wordt de vraag gesteld of wij nu überhaupt nog rekening kunnen houden met de akkoorden van Yalta. Voorwaar een uitdaging voor de strategen van het geo-politieke denken !

L'URSS de Lénine à Gorbatchev beantwoordt vele vragen, maar roept evenveel andere op.

En is dat niet de hoofdverdiensie van ieder kritisch onderzoek ?